

Byzantium of Nieuw Rome?

Romeinse identiteit in het Byzantijnse Rijk

Auteur: Berend Titulaer

Studentnummer: 4218345

Bachelorscriptie

Opleiding: Geschiedenis

Onderwijsinstelling: Radboud Universiteit Nijmegen

Begeleidster: Dr. D. Slootjes

Inleverdatum: 15-06-2015

INHOUDSOPGAVE

Inhoudsopgave	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1: De late Oudheid of de vroege Middeleeuwen? 500-600	8
Hoofdstuk 2: Indringers van Oost en West 1000-1100	13
Hoofdstuk 3: Een volk zonder hoofdstad. 1204-1261	18
Conclusie	21
Bibliografie	23

INLEIDING

In deze studie staan het Byzantijnse Rijk en Byzantium centraal. De term Byzantium zelf is al conflictueus en een construct van historici uit de zeventiende eeuw. Met het Byzantijnse rijk wordt het Oost-Romeinse rijk bedoeld. De hoofdstad van dit rijk is Constantinopel met een intermezzo van 1204 tot 1261 toen er in deze stad een Latijns koninkrijk was gesticht door kruisvaarders. Het heeft tot 1453 bestaan toen het door aanvallen van de Ottomanen ten gronde gericht. De inwoners van dit Romeinse rijk noemden zichzelf *Romaioi*. Zij werden geleid door de ‘koning van de Romeinen’. Hun voertaal is (zeker vanaf de zesde eeuw) de Griekse taal en gebruikt het Griekse alfabet. De term Byzantium is afgeleid van de naam van de plaats waar keizer Constantijn in de vierde eeuw de stad Constantinopel liet bouwen: het ‘Nieuwe Rome’ van het Romeinse rijk. De term is in gebruik gekomen om een distantie aan te brengen tussen het ‘klassieke’ Rome en het ‘middeleeuwse’ Romeinse rijk dat in het Oosten bleef bestaan. In recente werken van historici is het gebruik van de term Byzantium steeds meer onder druk komen staan. De stap om de term volledig af te schrijven is echter nog niet genomen of in ieder geval niet algemeen geaccepteerd. Vandaar dat ook in deze scriptie gebruik zal worden gemaakt van de term Byzantium.

Het veld van Byzantijnse studies is lange tijd een vrij marginaal onderdeel van de geschiedwetenschap geweest en is dat in veel opzichten nog steeds. Sommige delen van de Byzantijnse studies hebben meer aandacht gekregen (zoals kunstgeschiedenis) maar meestal verbleekt ook dat bij het enorme aantal studies naar bijvoorbeeld Rome¹. Een van de redenen hiervoor is dat Byzantium niet echt een moderne erfgenaam heeft zoals veel Westerse staten dat wel hebben. Het verleden van Byzantium is voor de Turken niet echt belangrijk. Voor de Grieken, Bulgaren, Macedoniërs en Albaniërs is dat slechts deels van belang of problematisch. Voornamelijk de Grieken worstelen tot op de dag van vandaag met hun Byzantijns verleden.² Voor de rest van Oost-Europa is vooral vanuit theologisch oogpunt belangstelling voor Byzantium geweest.

Daar komt gelukkig wel steeds meer verandering in. Over de hele wereld houden steeds meer mensen zich serieus bezig met de Byzantijnse wereld. Met deze scriptie wordt een bescheiden

¹ Robin Cormack, John Haldon en Elizabeth Jeffreys, ‘Byzantine studies as an academic discipline’, in: Robin Cormack, John Haldon en Elizabeth Jeffreys (red.), *The Oxford handbook of Byzantine studies* (Oxford, 2008), 3-21.

² Zie noot 9 verderop.

poging gedaan bij te dragen aan dit enorm interessante onderzoeksveld. In deze scriptie zal gepoogd worden onderzoek te doen naar de Romeinse identiteit van het Byzantijnse rijk.

Identiteitsvraagstukken zijn binnen de geschiedenis uiterst problematisch. Bij een dergelijk vraagstuk is het namelijk nodig om in de gedachten van de bronnenauteurs te kruipen.

Identiteit wordt bijna nooit expliciet aangegeven maar is iets wat op de achtergrond van teksten wel continu meespeelt. Het is dan ook een vakgebied waar interpretatie en subjectiviteit centraal staan. De vragen rond identiteitsvraagstukken hebben in de laatste dertig wel veel theoretische input gekregen.³

De identiteit van de Byzantijnen is de laatste jaren een tamelijk controversieel onderwerp van debat geworden. De wetenschapper Anthony Kaldellis heeft het debat opgeschud met het idee dat het Byzantijnse rijk een Romeinse pre-moderne natiestaat was.⁴ Voor dit idee waren er namelijk twee gangbare ideeën: om Chrystos Malatras⁵ te citeren: *“In matters regarding ethnic or national identity, Byzantium until recently was seen from two opposing perspectives. That the Byzantines considered themselves Greeks but hid it behind the label of the Roman citizen, “Romaioi”, due to the pejorative notion of paganism that the word “Hellen” had received in the Late Antiquity. Or, according to the second view, that the multi-ethnic character of the Byzantine empire and Christianity entails a denial by modern historians of any national or ethnic identity for the Byzantines.”* Ondanks de twistpunten is er een ding waar bijna alle wetenschappers het over eens zijn: de Byzantijnse identiteit is gestoeld op drie pijlers: Romeinsheid, Grieksheid en Orthodox Christendom.⁶

De Byzantijnse identiteit in de eerste ‘moderne’ geschiedschrijving heeft nogal te kampen met een slecht imago. Bij historici als Edward Gibbon⁷ vinden we een Byzantijns rijk dat decadent is en voor duizend jaar stilstaat. Het is gedoemd slechts te dienen als doorgeefluik van klassieke kennis of als schild tegen Aziatische hordes. Voor het identiteitsvraagstuk van

³ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (New York, 1983); Homi Bhabha, *The location of Culture* (Londen, 1994); Eric Hobsbawm, *The invention of tradition* (Cambridge, 1992).

⁴ Anthony Kaldellis, *Hellenism in Byzantium: the transformations of Greek identity and the reception of the Classical tradition* (New York, 2007); Anthony Kaldellis, ‘From Rome to new Rome, from empire to nation-state: reopening the question of Byzantium’s Roman identity’, in L. Grig en G. Kelly (red.), *Two Romes. Rome and Constantinople in late antiquity* (Oxford, 2012), 387-404.

⁵ Chrystos Malatras, ‘The making of an ethnic group: the Romaioi in the 12th-13th centuries’, http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Malatras_Christos.pdf [geraadpleegd op 2-6-2015].

⁶ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 3.; Averil Cameron, *The Byzantines* (Chichester 2010) 1.; Evangelos Chrysos, ‘The Roman political identity in late antiquity and early Byzantium’, in Karsten Fledelius en Peter Schreiner (red.), *Byzantium: Identity, image, influence: Major papers: XIXth International Congress of Byzantine Studies* (Kopenhagen, 1996) 7-16.

⁷ Edward Gibbon, *The history of the decline and fall of the Roman empire* (New York, 1836).

de Byzantijnen betekent dat vooral dat er nadruk wordt gelegd op hoe anders de Byzantijnen waren in vergelijking met het Latijnse westen. Deze visie is tegenwoordig grotendeels afgewezen met behulp van post-koloniale theorieën zoals die van Edward Said.⁸ Het was immers een visie vol stereotypen en feitelijke onjuistheden. Helaas hebben Gibbon's ideeën zich diep geworteld in het collectief gedachtegoed. Als iemand al aan het Byzantijnse rijk denkt dan is het meestal toch op die manier.

In het wetenschappelijk debat waren er echter, zoals Malatras terecht stelt, twee grote stromingen totdat Kaldellis het debat opschudde met een derde stroming. De eerste bestaat uit wetenschappers die geloven dat het Byzantijnse Rijk eigenlijk een door en door Grieks rijk was dat zich verstopte achter het label *Romaioi*. De Romeinse identiteit van het Byzantijnse rijk is hier dus geminimaliseerd. Het is slechts een titel, gebruikt voor machtsdoeleinden en diplomatie. Deze visie is deels overgeleverd uit de werken van oude historici als Gibbon, die Rome reserveerden als iets van het Westen. Daarnaast wordt hij vooral gedragen door mensen die meer geïnteresseerd zijn in de Griekse nationale geschiedenis dan de werkelijk Byzantijnse.⁹ Deze stroming heeft zijn wortels dus in het West-Europa van voor de Tweede Wereldoorlog en in Griekenland, waar het vrij laat een subject van studie werd.¹⁰

De tweede visie is het breedst geaccepteerd onder historici.¹¹ Dit is het idee van een multi-etnisch rijk (of invloedssfeer) met Constantinopel als centrum. Een van de voornaamste proponenten van deze stroming is *The Byzantine Commonwealth* van Dimitri Obolensky. Hierin schetst hij de invloedrijke rol van het Byzantijnse Patriarchaat op voornamelijk de Slavische volkeren. Deze stroming laat de (toenmalig) opkomende nationale staten van Oost-Europa vrij om allemaal hun eigen stukje nationale geschiedenis uit het Byzantijns verleden te snijden.

⁸ Edward Said, *Orientalism* (Londen, 1977).

⁹A. Vakalopoulos, 'Byzantinism and Hellenism: remarks on the racial origin and the intellectual continuity of the Greek nation,' *Balkan Studies* 9 (1968) 101-126.; P. Charanis, 'The formation of the Greek people', in: S. Vryonis (red.), *The "past" in medieval and modern Greek culture* (Malibu, 1978) 87-102.; S. Vryonis, 'Recent scholarship on continuity and discontinuity of culture: Classical Greeks, Byzantines, modern Greeks', in: S. Vryonis (red.), *The "past" in medieval and modern Greek culture* (Malibu, 1978) 237-256.; S. Vryonis, 'The Greek identity in the Middle Ages', in: *Byzance et l'hellénisme: L'identité grecque au Moyen-Âge. Actes du Congrès International tenu à Treste du 1er au 30 Octobre 1997. Études Balkaniques* 6(1999) 21-36.; B. Papoulia, 'Das Ende der Antike und der Beginn des Mittelalters in Südosteuropa', in: *Ελληνικές Ανακοινώσεις στο Ε' Διεθνές Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης* (Athene, 1985) 61-75.

¹⁰ Cormack, Haldon en Jeffreys, 'Byzantine studies as an academic discipline', 7.

¹¹ Evangelos Chrysos, 'The Roman political identity', 7-16.; Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453* (New York, 1971).

De identiteit van de Byzantijnen is in deze werken bepaald door trouw aan de keizer en het Romeinse staatsapparaat. Ook Orthodox-Christendom speelt een belangrijke rol in deze identiteit. Een echte Byzantijnse of Romeinse identiteit bestaat dus niet echt, behalve misschien onder de inwoners van Constantinopel. Het Romeinse gedeelte van de identiteit zit hem volgens deze wetenschappers voornamelijk in het staatsapparaat.

Zoals gezegd is vanaf 2007 een derde stroming opgekomen die zich verzet tegen allebei de voorgaande interpretaties van Byzantium.¹² Deze stroming positioneert zich vooral diametraal tegenover het idee van een multi-etnisch Byzantium. Dat doet zij met de stelling dat er wel degelijk een soort natie was waaruit (in ieder geval de kern van) de Byzantijnse samenleving bestond. Deze was niet Grieks, maar Romeins. Kaldellis spreekt zelfs van een Romeinse pre-moderne natiestaat.¹³ Hiermee zet hij zich af tegen twee opvattingen, namelijk de opvatting dat natiestaten iets moderns zijn en de opvatting van het multi-etnische keizerrijk.

Nu is het idee dat natiestaten per definitie moderne constructen zijn al iets langer onzeker. Er wordt wel gedacht dat het mogelijk moet zijn geweest dat er een soort pre-moderne natiestaten hebben bestaan.¹⁴ Kaldellis' ideeën zijn echter veel minder geaccepteerd. Desondanks zijn er na Kaldellis verschillende auteurs opgestaan die in ieder geval zijn ideeën op hebben gepakt en serieus bekeken.¹⁵

Tussen deze schare van werken plaatst deze scriptie zich bescheiden. Aan de hand van verschillend bronmateriaal zal gekeken worden naar de Romeinse identiteit van de Byzantijnen. Op drie punten of era's binnen de geschiedenis van het Byzantijnse rijk zal worden gekeken naar de inhoud van Romeinse identiteit om zo wellicht ook transformaties van Romeinsheid bloot te kunnen leggen. De drie era's zijn:

- De tijd van de regering van Justinianus (leven: 482 - 565, regering: 527 - 565). Rond deze keizer wordt vanouds de overgang van een Romeins rijk naar een middeleeuws

¹² R. Beaton, 'Antique nation? "Hellenes" on the eve of Greek independence and in twelfth-century Byzantium', *Byzantine and modern Greek Studies* 31 (2007), 76-95.; Kaldellis, *Hellenism in Byzantium...*; Kaldellis, 'From Rome to new Rome'.

¹³ Kaldellis, 'From Rome to new Rome', 388.

¹⁴ A.D. Smith, *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism* (Londen, 1998) 145-198.

¹⁵ Christos Malatras, 'The making of an ethnic group: the Romaioi in the 12th-13th centuries', http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Malatras_Christos.pdf [geraadpleegd op 2-6-2015].; Ioannis Stouaritis, 'Roman identity in Byzantium: a critical approach', *Byzantinische Zeitschrift* 107 (2014) 175-220.

Byzantijns rijk gesitueerd. Aan de hand van de werken van Prokopios (*The wars of Justinian, The secret history en The buildings of Justinian*) zal gekeken worden naar deze overgangperiode in de Oost-Romeinse geschiedenis.

- De elfde eeuw. De elfde eeuw was een bewogen eeuw voor Byzantium. Het was een tijd van hoge cultuur en het was de tijd van de kruistochten; toen enorme legers vanuit het Latijnse westen door het Byzantijnse rijk trokken. Aan de hand van prinses Anna Komnena's *Alexiade* en Michael Psellos' *Chronographia* zal naar deze cruciale midden-periode in het bestaan van Byzantium gekeken worden.
- De tijd van een Latijns Keizerrijk in Constantinopel (1204-1261). Tijdens de Vierde Kruistocht namen kruisvaarderlegers Constantinopel in. Deze tijd zonder de hoofdstad was cruciaal voor het identiteitsbesef van de Byzantijnen. De bron die voor deze periode centraal staat, is de *Chroniek* van Georgios Akropolites. Deze bron behandelt ook precies deze jaren.

I DE LATE OUDHEID OF DE VROEGE MIDDELEEUWEN? - DE ZESDE EEUW

Voordat duidelijk gekeken kan worden naar vraagstukken over identiteit in Procopius' werken is het belangrijk eerst een kort overzicht van de historische tijd waarover gesproken wordt te geven.

Procopius schrijft over de regering van keizer Justinianus I. Veel van de zaken waarover hij schrijft heeft hij van dichtbij meegemaakt. In 527 is deze rechtskundige uit Caesarea (in Palestina) benoemd tot adviseur en privé secretaris van de generaal Belisarius.¹⁶ Deze generaal werd in de jaren daarna een van de belangrijkste mensen binnen Justinianus' regering. In de oorlogen in Noord-Afrika en Italië vervulde hij een sleutelpositie.

Het is niet helemaal duidelijk waarom Procopius zijn *Wars* heeft geschreven. Het werk heeft in ieder geval een vrij neutrale toon en is niet al te expliciet in een mening over de keizer en keizerin.¹⁷ Procopius zet Belisarius soms wel positiever weer dan hij werkelijk was.¹⁸ Zijn *Buildings* heeft daarentegen een veel duidelijkere kleur en prijst de keizer op verschillende plekken. Het is om deze reden dat wel gedacht wordt dat dit werk geschreven is om Justinianus te vleien¹⁹. Dat is nog waarschijnlijker als je Procopius' andere werk *Anecdota* in ogenschouw neemt. Dit werk is nog steeds controversieel, omdat het een totaal andere toon aanslaat. De *Anecdota* zou de persoonlijke gedachten van Procopius' bevatten. Het werk spuit in ieder geval gal over zowel keizerin Theodora als keizer Justinianus.²⁰

Justinianus' oom Justinus was vanuit hun thuisland Macedonië²¹ naar Constantinopel getrokken. Hij trad daar toe tot de paleiswacht en wist in die hoedanigheid zijn neefje Justinianus een goede opleiding te verschaffen. In ruil daarvoor hielp Justinianus zijn oom aan het keizerschap in 518 met behulp van de zogenaamde circusfacties.²² Deze zelfde circusfacties waren in 532 verantwoordelijk voor een enorme 'Nika' opstand in

¹⁶ Procopius, *History of the Wars*, vert. H.B. Dewing (Londen, 1914) Introduction.

¹⁷ Averil Cameron, *Procopius and the sixth century* (Los Angeles, 1985).

¹⁸ A.D. Lee, 'Procopius, Justinian and the kataskopoi', *The classical quarterly* 39 (1989), 569-572, 570.

¹⁹ Procopius, *Wars I and II*, Introduction.

²⁰ J. A. S. Evans, 'Justinian and the historian Procopius', *Greece & Rome* 17 (1970), 218-233, 219.

²¹ Ibidem, 20.; J.M. Hussey, *The Byzantine world* (New York, 1961) 18.

²² Angold, *Byzantium*, 20.

Constantinopel die een deel van het centrum van de stad verwoest achterliet.²³ Justinianus sloeg deze opstand met veel geweld neer en liet op de verwoeste plek onder andere de welbekende Hagia Sophia bouwen. Daarnaast hield Justinianus zich ook op theologisch vlak bezig om de vrede te bewaren tussen verschillende religieuze partijen.²⁴

Justinianus is echter het bekendst om zijn ‘reconquista’: zijn poging om grote delen van het westen te veroveren na de invallen van de Goten en Vandalen in het West-Romeinse rijk. Hij stuurde zijn legers naar Noord-Afrika, Italië en Spanje. Deze ondernemingen werden neergezet als een restauratie, of *renovatio*, van het Romeinse rijk, maar hadden hier niet al te veel mee te maken in de realiteit.²⁵ Zo installeerde hij geen nieuwe West-Romeinse keizer. Ook had zijn idee van romeïnsheid meer met het Nieuwe Rome te maken dan met het oude. Hoewel dat gebouwd was op oude Romeinse structuren, had het toch meer te maken met een christelijke notie van koningschap dan met de regelingen van Augustus.²⁶

In de werken van Procopius is het niet altijd duidelijk wat hij precies bedoelt wanneer hij over Romeinen spreekt. Zeker wanneer je vanuit het oogpunt van identiteit naar zijn teksten kijkt, is het niet altijd duidelijk wat het inhoudt om Romein te zijn. Zo zijn er vele passages waarin commandanten van het leger beschreven worden. Vaak wordt dan verteld dat ze Romein zijn en wordt in dezelfde zin nog gesteld waar ze vandaan komen:²⁷

In this part of the action three among the Romans proved themselves brave men above all others, Athenodorus, an Isaurian, a man of fair fame among the guards of Belisarius, and Theodoriscus and George, spearmen of Martinus and Cappadocians by birth.

Uit dit soort passages²⁸ is moeilijk af te leiden wat nou doorslaggevende redenen zijn om deze mensen tot Romeinen te benoemen. Zijn zij Romeinen EN Cappadociërs/Isauriërs of waren zij dat en zijn zij nu Romeinen? De vraag zit hem voornamelijk in de mate van Romanisering. Waren Isaurië en Cappadocië slechts geografische namen om de herkomst van Romeinen aan te wijzen of zijn dit de etnische volkeren waar deze lieden vanaf stammen?

²³ Geoffrey Greatrex, ‘The Nika riots: a reappraisal’, *The Journal of Hellenic Studies* 117 (1997), 60-86.

²⁴ Hussey, *The Byzantine world*, 21.

²⁵ Angold, *Byzantium*, 22.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Procopius, *the Wars*, V. XXIX. 278

²⁸ Ibidem, I.XV.10-15.; Ibidem, II.V.6-13.;

Het is in ieder geval al vrij duidelijk wie geen Romeinen zijn: de barbaren. Deze term wordt gebruikt voor allerlei volkeren die niet onder de heerschappij van de Romeinen vallen.²⁹ Al lijkt er wel een soort gradatie in te zijn. Zo lijken de Perzen beschaafder dan bijvoorbeeld de Ephthalitae Hunnen:³⁰

At that time, then, the Persians became subject and tributary to the Ephthalitae, until Cabades had established his power most securely and no longer deemed it necessary to pay the annual tribute to them. And the time these barbarians ruled over the Persians was two years.

Het was echter wel mogelijk voor barbaren om een Romein te worden. Zo vertelt Procopius over de Tzani: barbaren die de Romeinen lastig vielen, verslagen werden en in de Romeinse orde opgenomen:³¹

In this place from the beginning lived barbarians, the Tzanic nation, subject to no one, called Sani in early times; they made plundering expeditions among the Romans who lived round about, maintaining a most difficult existence, and always living upon what they stole; for their land produced for them nothing good to eat. Wherefore also the Roman emperor sent them each year a fixed amount of gold, with the condition that they should never plunder the country thereabout. And the barbarians had sworn to observe this agreement with the oaths peculiar to their nation, and then, disregarding what they had sworn, they had been accustomed for a long time to make unexpected attacks and to injure not only the Armenians, but also the Romans who lived next to them as far as the sea; then, after completing their inroad in a short space of time, they would immediately betake themselves again to their homes. And whenever it so happened that they chanced upon a Roman army, they were always defeated in the battle, but they proved to be absolutely beyond capture owing to the strength of their fastnesses. In this way Sittas had defeated them in battle before this war; and then by many manifestations of kindness in word and in deed he had been able to win them over completely. For they changed their manner of life to one of a more civilized sort, and enrolled themselves among the Roman troops, and from that time they have gone forth against the enemy with the rest of the Roman army. They also abandoned their own religion

²⁹ Ibidem, I.I. 1-9.; Ibidem, I.IV. 16-22.; Ibidem, I.VII. 18-21.

³⁰ Ibidem, I.IV. 29.

³¹ Ibidem, I.XV.21-25.

for a more righteous faith, and all of them became Christians. Such then was the history of the Tzani.

Er wordt jammer genoeg niet vermeld wat het precies inhoudt om je leven te ‘civiliseren’. Wel is het duidelijk dat het Christendom een belangrijke rol speelt bij de Romeinse identiteit: een echte Romein is ook een Christen. In het volgende stuk gaat het over een overgelopen Romein genaamd Paulus:³²

This Paulus had been reared in Roman territory and had gone to an elementary school in Antioch, and besides he was said to be by birth of Roman extraction.

To be by birth of Roman extraction. Dit zou kunnen betekenen dat er wel zoiets is als een Romeins volk waar deze Paulus vandaan komt. Hij is immers al Romeins vanaf zijn geboorte. Daar moet wel tegenover worden gezet dat er weinig andere passages zijn die Romeinsheid zo met geboorte verbinden.

Uit de verslagen van de oorlogen in Italië en Noord-Afrika blijkt een opzienbarend feit: namelijk dat zowel de Goten als de Vandalen de Romeinse troepen herhaaldelijk Grieken noemen.³³ Nu zijn er verschillende redenen waarom zij de troepen van de keizer zo zouden kunnen noemen. Zo gaat het de Goten er bijvoorbeeld om de inwoners van de stad Rome over te halen naar hun kant³⁴ of wordt het gebruikt als een soort scheldwoord.³⁵ Procopius heeft het soms zelf ook over Grieken, maar dat zijn altijd anderen dan hijzelf.³⁶ Hijzelf behoort duidelijk tot de Romeinen. Hij trekt onder andere ook lijnen met de klassieke Romeinen en de Romeinen uit zijn eigen tijd.³⁷

Op basis van al het voorgaande durf ik te concluderen dat er in de tijd van Procopius niet zoiets bestond als een Romeinse natiestaat. Het Romeinse rijk leek eerder op het klassieke ideaal van een keizer met verschillende volkeren onder zich, die deelden in de Romeinse staatsvorm. Wanneer Procopius dus spreekt over mensen uit Isaurië of Armenië geloof ik dat

³² Ibidem, II.VI.19.

³³ Ibidem, V.XVIII.183.; Ibidem, V.XXIX.276.; Ibidem, IV.XXVII.37.

³⁴ Ibidem, V.XVIII.183.

³⁵ Ibidem, V.XXIX.276.

³⁶ Ibidem, V.XVIII.174.; Procopius, *Anecdota*, vert. Richard Atwater (Chicago, 1927), XXIV.7.

³⁷ Procopius, *Wars*, V.XXVIII.270.

dit niet alleen een geografische categorie is, maar dat daar ook een lokale etnische dimensie aan zit. Hoe sterk die is, valt niet met enige zekerheid te zeggen. Wel is duidelijk dat deze mensen ook Romein zijn door hun trouw aan de *politeia* van de Romeinen en hun geloof in Christus. Daar schuilt in de tijd van Procopius de Romeinse identiteit voornamelijk in. Dit sluit echter niet uit dat *Romania* niet in opkomst zou kunnen zijn. Het woord *Romania* werd in de tijd na Justinianus steeds vaker gebruikt.³⁸ De Griekse redenaar Ailios Aristeides prees in de tweede eeuw al het uniformerende karakter van het Romeinse rijk in zijn *Roman Oration*. In het volgende hoofdstuk zal worden bekeken hoe de situatie 500 jaar was.

³⁸ Evangelos Chrysos, *The Roman political identity*, 16.

II INDRINGERS VAN OOST EN WEST - DE ELFDE EEUW

In dit hoofdstuk ligt de focus op de elfde eeuw. Tijdens deze turbulente eeuw kreeg het Byzantijnse rijk te maken met zware beproevingen. Onder Justinianus was het rijk enorm uitgebreid. Een eeuw later was een groot gedeelte van die gewonnen gebieden echter al weer verloren. Waar keizer Heraclius (575-641) in de zevende eeuw een wonderbaarlijk succes tegen de Perzische veldtochten wist te behalen, moest hij enorme gebieden af staan aan de oprukkende Arabieren.³⁹ Geheel Noord-Afrika en Palestina en grote delen van Syrië gingen verloren. Ook op de Balkan moest gebied in geleverd worden door invallen van Slavische volkeren. Na de invallen van de Lombarden in Italië werden ook daar steeds bloedige oorlogen gevoerd over de controle over Italië.

Aan het constante verlies van land komt aan het eind van de negende eeuw een eind. Onder de Macedonische dynastie van keizers werd onder andere uitgebreid op de Balkan en Anatolië.⁴⁰ Zo zag de toekomst voor het Byzantijnse rijk er aan het begin van het jaar 1000 vrij voorspoedig uit. In deze eeuw kregen de Byzantijnen echter te maken met een nieuwe dreiging: de Seljuk Turken. In het verloop van de elfde eeuw wist deze groep bijna geheel Anatolië te veroveren op de Byzantijnse troepen. Vooral na de rampzalige slag bij Manzikert in 1077 en de daaropvolgende burgeroorlog wisten de Turken grote stukken land te veroveren. Dit werd zo erg dat keizer Alexios Komnenos (1048-1118) zelfs in het Westen hulp zocht bij paus Urbanus II. Het resultaat was de Eerste Kruistocht. Enorme legers gingen vanuit West-Europa op weg om onder andere Jeruzalem te veroveren. Deze legers moesten over Byzantijns grondgebied trekken. Dit leidde tot een crisis voor Alexios Komnenos waarin hij wanhopig probeerde deze militaire trektocht in goede banen te leiden. Dit lukte hem vrij goed en op die manier wist hij grote delen van Anatolië en de Balkan terug te veroveren. De Franken, zoals de Europeanen genoemd werden, bleven in de komende eeuw een doorn in de zijde van Byzantium.

Over de regering en het leven van Alexios Komnenos gaat de eerste bron die voor deze tijd gebruikt wordt. Zijn dochter Anna Komnenos (1083-1153) heeft namelijk ongeveer 30 jaar na zijn dood in 1118 een epische biografie over hem geschreven, genaamd de *Alexiade*.⁴¹ Dit

³⁹ Averil Cameron, *The Byzantines*, 29-30.

⁴⁰ Ibidem, 36.

⁴¹ Paul Magdalino, 'The pen of the aunt: echoes of the mid-twelfth century in the Alexiad', in: Thalia Gouma-Peterson (red.), *Anna Komnene and her times* (New York, 2000), 15-44, 16.

betekent dat dit werk verre van objectief is. Anna prijst haar vader dan ook herhaaldelijk als de grootste man van zijn tijd. Dit is echter niet cruciaal voor het onderzoek van deze scriptie aangezien het vooral gaat over identiteit in de *Alexiade*.

In de *Alexiade* beschrijft Anna heel gedetailleerd het leven van Alexios. Van zijn tijd als legercommandant tot en met de bestijging van de keizerlijke troon en zijn keizerlijke veldtochten. Alexios kreeg te maken met oorlogen in zowel het Westen als het Oosten van het rijk. Ook nam hij deel aan de burgeroorlog die het Byzantijnse rijk erg verzwakte. Anna heeft een deel van al deze ontwikkelingen zelf meegemaakt en een deel gebaseerd op interviews uit de twaalfde eeuw, decennia na de dood van Alexius.⁴² Opvallend is natuurlijk dat zij een vrouw is die aan geschiedschrijving doet. Zij is dan ook de enige vrouwelijke geschiedschrijver die ons over geleverd is uit Byzantium.

Vanaf de elfde eeuw zien we ook een opleving van het stedelijke leven en de hoge cultuur in het Byzantijnse rijk.⁴³ Dit was in de achtste en negende eeuw flink achteruit gegaan. De maker van onze tweede bron uit deze tijd, Michael Psellos (1018-1078), had namelijk op eigen initiatief filosofie moeten herstellen.⁴⁴ Dit was volkomen verloren gegaan in de eeuwen voor hem. Vooral voor de klassieke Griekse filosofen als Plato en Aristoteles had hij grote passie. Dat werd hem echter niet in dank afgenomen door de religieuze autoriteiten van zijn tijd, aangezien deze filosofen heidenen waren.

Psellos was afkomstig uit Constantinopel en heeft aan het hof gediend van de jaren '40 tot de jaren '50 als officieel spreker van de keizers. In deze tijd werd hij ook benoemd tot professor van filosofie aan de universiteit van Constantinopel door keizer Konstantinos IX Monomachos (1000-1055). In 1056 is hij toegetreden tot een klooster, waarschijnlijk omdat hij uit de gunst was geraakt aan het hof.⁴⁵ Hier koos hij de monastieke naam Michael. Psellos had namelijk de naam Konstantinos gehad tot dan toe. Hij haatte het monastieke leven echter en was binnen een jaar weer terug in Constantinopel om les te geven en zich met de politiek te bemoeien. In de jaren '70 raakte hij weer uit de gunst aan het hof en trok zich wederom terug in een klooster. Deze keer werd het echter definitief, aangezien aangenomen wordt dat hij rond die tijd ook gestorven is. In die laatste jaren heeft hij de *Chronographia* geschreven. Een historisch werk dat de tijd bestrijkt van Basileos II, de Bulgarenslachter (958-1025), tot

⁴² Paul Magdalino, 'The pen of the aunt', 15

⁴³ Averil Cameron, *The Byzantines*, 42.

⁴⁴ Anthony Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 194.

⁴⁵ *Ibidem*, 193.

zijn eigen tijd. Opvallend aan dit werk is echter dat het naast een geschiedswerk ook een persoonlijke memoir lijkt te zijn dat soms uitgebreid uitweidt over Psellos' eigen leven en hele passages afwijkt van het geschiedkundig verhaal.

Als we kijken naar identiteit in deze twee bronnen springt als eerste de *Alexiade* er uit. In dit werk wordt het ene na het andere volk opgevoerd, zowel aan de Romeinse kant als aan die van aanvallende volken⁴⁶. Dit geeft op het eerste gezicht het idee van een erg los geheel van volkeren onder Romeinse superheerschappij. Er moet echter niet vergeten worden dat het Romeinse leger na de veldslag bij Manzikert in 1077 en de daaropvolgende burgeroorlogen grotendeels geruïneerd was en er vaak vertrouwd moest worden op grote groepen huurlingen.⁴⁷ Er is in de *Alexiade* zelfs een passage waarin Alexius een excuus gebruikt om Romeinse troepen vanuit de fronten naar de hoofdstad te halen voor een coup:⁴⁸

Soon after this Alexius (who was at that time Domestic of the Western Empire) was ordered to call up to the city a certain division of the army to be prepared for marching against the Hagarenes who had sacked the city of Cyzicus. Seizing this reasonable opportunity, he summoned by letter those officers in the army who were well disposed to himself and their respective troops. These were all mobilized and hurried up to the metropolis

Het is het terugtrekken van troepen van het front voor dit soort binnenlandse machtsstrijden dat de Romeinen veel gebied heeft gekost.⁴⁹ Met bronnen over het leger moet dus (zeker na Manzikert) voorzichtig omgegaan worden. Het is wel duidelijk dat er wel zoiets is als een *native* Romeins leger.⁵⁰ Dit doet de vraag rijzen of er dan ook iets is als *native* Romeinen.

Daar wordt verderop licht op geworpen. In een passage over militaire veldtochten in Anatolië tegen de Turken vertelt Anna over lokale bewoners die richting de Romeinse keizer vluchten om te ontsnappen aan de Turkse onderdrukking.⁵¹ Opvallend is dat zij hierin een onderscheid maakt tussen de lokale bevolking die Romeins is en zij die dat niet zijn.

⁴⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, vert. Elizabeth A. Dawes (Londen, 1928), II.IX.; Ibidem, II.IX.; Ibidem, IV.IV.

⁴⁷ Ibidem, VII.VII.

⁴⁸ Ibidem, II.IV.

⁴⁹ Catherine Holmes, 'Political-historical survey 800-1204', in: Robin Cormack, John Haldon en Elizabeth Jeffreys (red.), *The Oxford handbook of Byzantine studies* (New York, 2008), 264-279, 273.

⁵⁰ Anna Komnena, *Alexiad*, II.IX.

⁵¹ Ibidem, XV. IV.

And the inhabitants of those regions who were Romans followed them of their own accord fleeing from servitude to the barbarians; there were women with babies, even men, and children, all rushing to the Emperor as if to a place of refuge.

Dit is een duidelijke aanwijzing dat er wel zoiets is als een Romeinse identiteit onder de inwoners van dit gebied. Dat is op zich niet ondenkbaar, het gebied waar het over gaat is namelijk Iconium in het hart van Anatolië en was tot kort voor deze gebeurtenis in Romeinse handen. Er is nog een passage waarin een Turkse generaal over is gelopen naar de Romeinse zijde en zich zelfs heeft laten dopen.⁵² Toch blijft deze man een Turk en is hij geen Romein.

Maar wat is het dan wat een Romein tot een Romein maakt? Dit blijft moeilijk vast te stellen. Het lijkt een combinatie van factoren, waaronder de Griekse taal (die ook vaak de taal van de Romeinen genoemd wordt),⁵³ het Christelijke geloof⁵⁴ en de Romeinse *politeia*.⁵⁵ Een enkele van die factoren is niet genoeg. Met andere woorden beheersing van het Grieks alleen is bijvoorbeeld niet genoeg om een Romein te zijn.⁵⁶ Ook is trouw aan de keizer niet per se een indicator van Romeins zijn of ontrouw een scheuring met Romeinse identiteit.⁵⁷ Tijdens de coup van Alexius blijven zowel hij als de keizer Romeinen.

De Griekse kant van de Romeinse identiteit blijft echter problematisch. Zagen de Romeinen zich ook als Grieken? Of gaat het hier toch om Grieken die zich slechts Romeinen noemen? Welgeteld komt de term Griek(s) ongeveer twintig keer voor in de *Alexiade* en twintig keer in de *Chronographia*. Dit valt in het niet bij het aantal keer dat de term Romein(s) wordt gebruikt. Daarnaast gaat ook nog een substantieel deel van die passages over de Griekse taal, Grieks vuur of de Griekse literatuur van voor de Romeinse verovering.⁵⁸ Er zijn echter wel een paar passages waar de term gebruikt lijkt te worden voor Romeinen.⁵⁹ Het is moeilijk precies uit te leggen waarom dat is, aangezien de klassieke Grieken niet tot de Byzantijnse staatsgeschiedenis gerekend worden in deze tijd, hooguit als literaire of filosofische exemplae.⁶⁰ Waarschijnlijk waren de Byzantijnen zich bewust van de Helleense culturele

⁵² Ibidem, XIII.V.

⁵³ Ibidem, VII. VIII.

⁵⁴ Ibidem, XIV. VII.

⁵⁵ Ibidem, VI. XI.

⁵⁶ Ibidem, XV.V.

⁵⁷ Michael Psellos, *Chronographia*, vert.: Edgar Robert Ashton Sewter (Londen, 1953), 1.13.

⁵⁸ Ibidem, 6.59.; Ibidem, 6.67.; Ibidem, 6.94.; Anna Komnena, *Alexiad*, XV.V.; Ibidem, V.IX.

⁵⁹ Ibidem, 5.36.; Anna Komnena, *Alexiad*, XI.XII.

⁶⁰ Christos Malatras, 'The making of an ethnic group: the Romaioi in the 12th and 13th centuries', http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Malatras_Christos.pdf [geraadpleegd op 2-6-2015], 7-8.; Michael Psellos, *Chronographia*, 6.24.; Kaldellis, *From empire to nation-state*, 396.

wortels van Rome en voelden zich in die zin ook Helleens. Al leverde dit wel weer een worsteling op met het heidense imago dat daar aan hing.

Alhoewel het idee van een Romeins volk in de elfde eeuw onder veel historici controversieel is, lijkt het na kritische beschouwing van deze twee bronnen wel degelijk een mogelijkheid waarmee rekening moet worden gehouden. Byzantium was in de elfde eeuw immers een relatief gecentreerde staat met een eeuwenoude geschiedenis voor haar kerngebied. Oftewel als het überhaupt mogelijk geacht wordt dat er volkeren bestonden in middeleeuws Europa, dan verdient Romeins Byzantium een kritische beschouwing op dit vlak.⁶¹

⁶¹ Ibidem, 395.; Chris Wickham, *The inheritance of Rome: a history of Europe from 400 to 1000* (Londen, 2009), 4-5.

III EEN VOLK ZONDER HOOFDSTAD - 1204-1261

In 1204 vond een van de meest catastrofale gebeurtenissen plaats in de geschiedenis van Byzantium. Constantinopel werd in dat jaar belegerd en veroverd door Frankische troepen die op Kruistocht waren. De inname van de stad leidde tot een slachting van de inwoners van Constantinopel en een plundering van heiligdommen en klassieke kunst.⁶² 1204 bleef een doorn in het oog van de Byzantijnen en zette kwaad bloed onder alle lagen van de bevolking. Dat bleek wel nadat in de jaren na de verovering verschillende Latijnse vorstendommen in voormalig Byzantijns grondgebied gevormd werden. Toen kwam de Byzantijnse bevolking op verschillende plekken namelijk in opstand tegen de Latijnse meesters.⁶³

Naast de Latijnse vorstendommen hergroepeerden de Byzantijnen zich ook in verschillende vorstendommen. Dit werden het keizerrijk van Nicaea-Nymphaion, het keizerrijk van Trebizond en het Despotaat van Epirus.⁶⁴ Deze versplintering had een aantal verreikende gevolgen: de Byzantijnen waren hun eeuwenoude hoofdstad kwijt aan een Latijns keizerrijk. Daarnaast was hun *politeia* versplinterd over verschillende rivaliserende facties die (bijna) allemaal streefden naar hegemonie en herovering van Constantinopel. Voornamelijk het feit dat er nu een Latijnse keizer aanspraak maakte op de titel van Romeinse keizer compliceerde identificatie voor beide kanten.⁶⁵ In 1261 lukte het de toenmalige keizer van Nicaea om met een kleine expeditie Constantinopel in te nemen en hield een glorieuze intocht in de Koningin der Steden.

De bron die voor deze periode onderzocht zal worden is de *Chroniek* van Georgios Akropolites. Akropolites is in 1217 in Latijns Constantinopel geboren. Zijn vader was een vermogend man die het verlangen koesterde naar Nicaea te vluchten, maar dat niet deed vanwege zijn grote bezittingen in Constantinopel.⁶⁶ Zijn zoon stuurde hij in 1233 echter wel naar Nicaea voor een opleiding. Hij werd al vroeg opgemerkt door keizer Johannus III Vatatzes, die vervolgens persoonlijk toezag op zijn opleiding in dezelfde klas als zijn eigen zoon.⁶⁷ Door zijn vriendelijke betrekkingen met het keizerlijk huis werd Akropolites in 1246

⁶² Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 336.; Cameron, *The Byzantines*, 50.; Georgios Akropolites, *Die Chronik*, vert.: Wilhelm Blum, Bibliothek der Griechischen Literatur 28 (Stuttgart, 1989), 4 p.70.

⁶³ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 335.

⁶⁴ Angeliki Laiou, 'Political-historical survey:1204-1453', in: Robin Cormack, John Haldon en Elizabeth Jeffreys (red.), *The Oxford handbook of Byzantine studies* (New York, 2008), 280.

⁶⁵ Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, 337.

⁶⁶ Georgios Akropolites, *Die Chronik*, p.1.

⁶⁷ Ibidem, p. 1-2.

ook politiek actief. Hij ging op verschillende diplomatieke missies en bekleedde verschillende hoge posten binnen de regering van het keizerrijk. Hij werd in 1257 gevangen genomen door de Despoot van Epirus, maar in 1259 weer bevrijd na de nederlaag van Epirus bij Castoria.⁶⁸ Na de herovering van Constantinopel in 1261 vond hij het zijn plicht om de geschiedenis van de tijd tussen 1204 en 1261 op te tekenen. Daaruit ontstond de *Chroniek*.

Akropolites was dus persoonlijk betrokken bij veel van de gebeurtenissen die hij beschrijft. Aangezien hij gelieerd was aan het keizerrijk van Nicaea hoeven we dus ook geen objectieve geschiedenis van hem te verwachten. Maar het betekent wel dat er sentiment in de beschrijvingen van Akropolites ligt en precies dit sentiment voor vijanden, vrienden en broeders is wat belangrijk is voor dit onderzoek.

Na 1204 kregen de Byzantijnen veel extensiever te maken met de Latijnen, zoals zij de Franken en Italianen noemen. Dat blijkt uiteraard ook uit de *Chroniek*. Er is nageteld dat Akropolites elf keer het woord *Franken*, 48 keer *Latijnen* en 51 keer *Italianen* gebruikt.⁶⁹ Hieruit trekken verschillende historici de conclusie dat *Latijnen* en *Italianen* absoluut inwisselbaar zijn en niets anders betekenen dan Westerlingen. *Franken* daarentegen lijkt iets specifieker gebruikt te worden voor mensen die ruwweg afkomstig waren uit het huidige Frankrijk.

Als we kijken naar hoe de Byzantijnen zichzelf identificeren in de *Chroniek* valt op hoe het woord Romein eigenlijk het enige woord lijkt te zijn dat voorkomt. Overal waar Akropolites over zijn volk spreekt gebruikt hij het woord Romein⁷⁰. Één keer komt het woord Griek voor:⁷¹

Er war ja voller Kühnheit und kampfeslüstern, da er sah, daß de Rhomäer gedemüigt waren, ganz besonders, seitdem Kaiser Theodor den Sultan getötet hatte: denn zu diesem Zeitpunkt hatte er das Heer der Franken verloren, das damals dem Kaiser zur Zeite gestanden hatte; mit diesem Heer nämlich hatte er auch im Kampf gegen seine Mitgriechen Zuversicht gewonnen; und auch der Kaiser Heinrich fürchtete sich vor diesem Heer, denn viele darunter waren berühmt, einmal wegen ihrer adligen Herkunft, dann aber auch wegen ihrer Tapferkeit.

⁶⁸ Ibidem, p. 9.

⁶⁹ Ibidem, p. 211.

⁷⁰ Ibidem, 8 p. 74.; Ibidem, 13 p. 81.; Ibidem, 25 p. 93.

⁷¹ Ibidem, 15 p. 84.

In dit citaat gaat het om een leger dat al tegen de despoot van Epiros had gevochten en nu ten strijde trok tegen de Latijnse keizer. Het leger van de despoot zijn echter *Mitgriechen* (medegrieken). Het is waarschijnlijk dat dit woord gebruikt wordt om het te contrasteren met de Latijnen en hun keizersclaim. Het is in ieder geval opmerkelijk dat dit de enige keer is dat de term Griek valt in de hele *Chroniek*.

Waar de *Chroniek* vooral verheldering over verschaft is de relatie tussen de Byzantijnse bevolking en de invallers. Zo wordt verteld hoe de inwoners van Adrianopolis zelf een leger oprichten tegen de Latijnse invallers.⁷² De inwoners van Constantinopel leken echter veel minder problemen te hebben met hun nieuwe heerser.⁷³ Dat was zo totdat de Pauselijke legaat begon met religieuze hervormingen. Er valt te lezen dat de inwoners van de stad toen wijdverbreid in opstand kwamen, voornamelijk opgezet vanuit de clerus.⁷⁴

Het is natuurlijk onzeker, maar ook in de dertiende eeuw lijkt er een etnische Romeinse bevolking te bestaan. Dat valt ten eerste af te leiden uit de opstanden vanuit de bevolking in Adrianopolis en Constantinopel. Ten tweede lijken ook buitenstaanders als de Bulgaren de Romeinen als volk te erkennen. Zo hoopt Ivan de tsaar van de Bulgaren de bijnaam ‘Romeinendoder’ te verkrijgen als wraak voor de slachtingen van Basileos II.⁷⁵ En ten derde plaatst Akropolites de Romeinen herhaaldelijk naast verschillende andere volken op een gelijkwaardige manier.⁷⁶ Het is dan ook niet al te verwonderlijk hoe keizer Michael spreekt over Constantinopel tegenover Italiaanse gezanten:⁷⁷

Diese Stadt is in gewissem Sinne meine Vaterstadt: hier hatte mein Vater die Herrschaft, der Groß-Domestikos, den auch ihr sehr gut kennt, hier auch ist er gestorben, hier ist sein Leichnam begraben. Wie sollte daher eine Notwendigkeit bestehen, daß diese Stadt außerhalb meines Herrschaftsbereichs gerät?

⁷² Ibidem, 13 p. 80.

⁷³ Ibidem, 16 p. 84.

⁷⁴ Ibidem, 17 p. 85-86.

⁷⁵ Ibidem, 13 p. 81.

⁷⁶ Ibidem, 25 p. 93.; Ibidem, 36 p. 105.; Ibidem, 59 p. 147.

⁷⁷ Ibidem, 78 p. 176-177.

CONCLUSIE

In dit onderzoek naar de Romeinse identiteit van de Byzantijnen is aan de hand van vier centrale bronnen gewerkt. Dit had als effect dat er een grote periode bestreken kon worden. Van 500 tot 1261 is onder de loep genomen. Een scriptie van dit formaat is echter veel te klein om een sluitend antwoord te kunnen geven op een complex vraagstuk als identiteit en een enorm tijdsbestek te behandelen. Dit is dus niet meer dan een poging of een aanzet naar meer. Er is nog een geweldige hoeveelheid aan bronnen die kritisch over dit onderwerp onderzocht kunnen worden.

Daarnaast is zoals gezegd juist dit onderwerp het domein van een bewogen discussie op dit moment. Juist om die reden is het belangrijk om de nieuwe proposities van onder andere Kaldellis en Malatras te toetsen. Dat was dan ook een van de onderliggende doelen van dit onderzoek. Ook is het belangrijk om in het hoofd te houden dat alle onderzochte bronnen afstammen van de elite van het rijk. Het is simpelweg een gegeven dat bijna alle bronnen uit de oudheid en de middeleeuwen afkomstig zijn van geprivilegieerde mensen uit de bovenlaag van de maatschappij. Dat maakt uitspraken doen over volkeren en identiteit moeilijk, maar niet onbelangrijk.

Het lijkt er op dat zowel Kaldellis als Malatras niet al te ver weg zitten met hun assumptie dat er zoiets bestond als een Romeins volk. Zoals we hebben gezien in hoofdstuk I is de zesde eeuw echter wel vroeg om deze ontwikkeling te plaatsen. Op basis van de geschriften van Procopius lijkt het eerder zo, dat het ideaal van een keizer met vele volkeren onder zich dichter bij de waarheid zat. Er bestond zeker een Romeinse identiteit onder de onderdanen van Justinianus. Deze zat echter veel meer in trouw aan en vertrouwen in het Romeinse systeem van bestuur. Zeker onder Justinianus maakte het Romeinse rijk gigantische uitbreidingen mee. Het is niet waarschijnlijk dat deze heroverde gebieden een gezamenlijke etniciteit hadden. Mede daardoor was de Romeinse identiteit politiek en juridisch van aard.

In de elfde eeuw zien we echter dat die identiteit wel een etnische dimensie heeft gekregen. Het sterk gekrompen Romeinse rijk was toen veel uniformer dan 500 jaar eerder. De *Alexiade* en de *Chronographia* bevatten duidelijke aanwijzingen dat de Byzantijnen zich wel degelijk als een Romeins volk zagen. Onder andere door juxtapositie van Romeinen tegenover barbaren blijkt dat de Romeinse identiteit veel dieper gaat dan politieke trouw aan een

systeem maar ook sterk cultureel van aard is. In de identificatie verwijzen de Romeinen naar zichzelf en hun volk als Romeinen.

Na de inname van Constantinopel door kruisvaarders in 1204 lijkt daar niet al teveel verandering in te komen. Alhoewel de secundaire literatuur hier voortdurend vertelt dat de Griekse identiteit belangrijker wordt in het zelfbeeld van de Byzantijnen, is dit in geen enkele manier terug te zien in de *Chroniek* van Georgios Akropolites. De Romeinen lijken net als in de elfde eeuw een vrij homogeen volk. Misschien is hun identiteitsgevoel nog wel sterker door de opvlammende strijd om hun oude hoofdstad. Ook hier identificeren zij zichzelf als Romeinen. Wel blijkt hier het belang van hun religie sterker. Waar de voorgaande bronnen zich over religie als identiteit op de vlakte lijken te houden, vertelt Akropolites hoe religie tot opstanden tegen de Latijnen en het Katholicisme leiden. Vooral op dit onderdeel geloof ik dat er meer studie nodig is. Onder andere omdat een groot deel van de bronnen uit deze periode slecht ontsloten is voor een niet classicistisch opgeleid publiek.

Kortom ziet het er naar uit dat de notie van een Romeins volk wel degelijk voeten aan de grond heeft, maar dat dit proces later dan Justinianus geplaatst moet worden. Wellicht kan deze notie het veld van Byzantijnse studies op vele vlakken revolutioneren. Persoonlijk geloof ik dat het tijd wordt om de term Byzantium te gaan vervangen. Deze term plaatst de historicus vis à vis met zijn onderzoeksonderwerp. Het is beter de naam te gebruiken die zij voor zichzelf gebruikten: Romeinen. Als het dan nodig blijkt om een onderscheid te maken tussen 'klassieke' Romeinen en 'Byzantijnse' Romeinen ligt er wellicht een oplossing bij onze Duitse collega's. Hier is het namelijk gebruikelijk om Römer te gebruiken voor de klassieken en Rhomäer voor de Byzantijnse variant. In ieder geval lijkt enige verandering mij noodzakelijk.

BIBLIOGRAFIE

BRONNENLIJST

Akropolites, Georgios, *Die Chronik*, vert.: Wilhelm Blum, Bibliothek der Griechischen Literatur 28 (Stuttgart, 1989).

Aristeides, Ailios, *Roman Oration*, geraadpleegd op: <http://coursesa.matrix.msu.edu/~fisher/hst205/readings/RomanOration.html> [14-06-2015].

Komnena, Anna, *Alexiad*, vert. Elizabeth A. Dawes (Londen, 1928), geraadpleegd op: <http://legacy.fordham.edu/halsall/basis/AnnaComnena-Alexiad.asp> [14-06-2015].

Procopius, *Anecdota*, vert. Richard Atwater (Chicago, 1927), geraadpleegd op: http://arcticbeacon.com/books/Procopius-Anecdota-The_Secret_History.pdf [14-06-2015].

Procopius, *History of the Wars*, vert. H.B. Dewing (Londen, 1914), geraadpleegd op: <http://www.gutenberg.org/files/16764/16764-h/16764-h.htm> [14-06-2015].

Psellos, Michael, *Chronographia*, vert.: Edgar Robert Ashton Sewter (Londen, 1953), geraadpleegd op: http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1017-1078%2c_Michael_Psellos%2c_Chronographia%2c_EN.pdf [14-06-2015].

LITERATUURLIJST

Anderson, Benedict, *Imagined Communities* (New York, 1983).

Angold, Michael, *Byzantium* (Londen, 2001).

Beaton, R., 'Antique nation? "Hellenes" on the eve of Greek independence and in twelfth-century Byzantium', *Byzantine and modern Greek Studies* 31 (2007), 76-95.

Bhabha, Homi, *The location of Culture* (Londen, 1994).

Cameron, Averil, *Procopius and the sixth century* (Los Angeles, 1985).

Cameron, Averil, *The Byzantines* (Chichester, 2010).

Charanis, P., 'The formation of the Greek people', in: S. Vryonis (red.), *The "past" in medieval and modern Greek culture* (Malibu, 1978) 87-102.

Cormack, Robin, Haldon, John en Jeffreys, Elizabeth (red.), *The Oxford handbook of Byzantine studies* (Oxford, 2008).

- Evans, J. A. S., 'Justinian and the historian Procopius', *Greece & Rome* 17 (1970), 218-233.
- Fledelius, Karsten, en Schreiner, Peter, (ed.), *Byzantium, Identity, Image, Influence; Major Papers XIX International Congress of Byzantine Studies University of Copenhagen, 18-24 August, 1996* (Kopenhagen 1996).
- Gibbon, Edward, *The history of the decline and fall of the Roman empire* (New York, 1836).
- Greatrex, Geoffrey, 'The Nika riots: a reappraisal', *The journal of Hellenic Studies* 117 (1997), 60-86.
- Hobsbawn, Eric, *The invention of tradition* (Cambridge, 1992).
- Hussey, J.M., *The Byzantine world* (New York, 1961).
- Kaldellis, Anthony, *Hellenism in Byzantium: the transformations of Greek identity and the reception of the Classical tradition* (New York, 2007).
- Kaldellis, Anthony, 'From Rome to new Rome, from empire to nation-state: reopening the question of Byzantium's Roman identity', in L. Grig en G. Kelly (red.), *Two Romes. Rome and Constantinople in late antiquity* (Oxford, 2012), 387-404.
- Lee, A.D., 'Procopius, Justinian and the kataskopoi', *The classical quarterly* 39 (1989), 569-572.
- Magdalino, Paul, 'The pen of the aunt: echoes of the mid-twelfth century in the Alexiad', in: Thalia Gouma-Peterson (red.), *Anna Komnene and her times* (New York, 2000), 15-44.
- Malatras, Christos, 'The making of an ethnic group: the Romaioi in the 12th-13th centuries', http://www.eens.org/EENS_congresses/2010/Malatras_Christos.pdf [geraadpleegd op 2-6-2015].
- Nicol, Donald M., *The last centuries of Byzantium: 1261-1453* (Londen, 1972).
- Obolensky, Dimitri, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453* (New York, 1971).
- Papoulia, B., 'Das Ende der Antike und der Beginn des Mittelalters in Südosteuropa', in: Ελληνικές Ανακοινώσεις στο Ε' Διεθνές Συνέδριο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Athene, 1985) 61-75.

Said, Edward, *Orientalism* (Londen, 1977).

Smith, A.D., *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism* (Londen, 1998) 145-198.

Stouaritis, Ioannis, 'Roman identity in Byzantium: a critical approach', *Byzantinische Zeitschrift* 107 (2014) 175-220.

Vakalopoulos, A., 'Byzantinism and Hellenism: remarks on the racial origin and the intellectual continuity of the Greek nation.' *Balkan Studies* 9 (1968) 101-126.

Vryonis, S., 'Recent scholarship on continuity and discontinuity of culture: Classical Greeks, Byzantines, modern Greeks', in: S.Vryonis (red.), *The "past" in medieval and modern Greek culture* (Malibu, 1978) 237-256.

Vryonis, S., 'The Greek identity in the Middle Ages', in: *Byzance et l'hellénisme: L'identité grecque au Moyen-Âge. Actes du Congrès International tenu à Treste du 1er au 30 Octobre 1997. Études Balkaniques* 6(1999) 21-36.

Wickham, Chris, *The inheritance of Rome: a history of Europe from 400 to 1000* (Londen, 2009).